

Botár István

TELEPÜLÉS, TEMPLOM, TEMETŐ

– *Vita a Csíki-medence 12. századi hovatarozásáról* –

A *Székelyföld* folyóirat tavalyi, 2016. évi számaiban három alkalommal is találkozhatott az Olvasó a Csíki-medence Árpád-kori történetét tárgyaló, egymással vitázó írásokkal Gáll Erwin, illetve jelen szerző tollából. Aki tájékozottabb e szakterületen, az további írásokkal is összefuthatott.¹

A Csíki-medence középkori régészeti kutatása a 2000-es évek elejéig meglehetősen visszafogottan alakult. Ebben a kommunizmus ideje alatt uralkodó ideológiai nyomás és a szakemberhiány mellett az is közrejátszott, hogy, tetszik, nem tetszik, Csík a középkori Magyar Királyság eldugott határvidékén feküdt, és ma Románia közepén is periférikus vidéknek számít. A történeti, földrajzi és gazdasági háttér miatt vidékünkön nem alakultak ki nagy központok, az igazán fontos kereskedelmi útvonalak is elkerülték a medencét. Mai helyzetében szintén távol esik a fontosabb kutatási központoktól, intézményektől, ezért ide csak elvétve jártak és járnak „nagyvadra vadászó” kutatók, hiszen itt csak hosszas munkával lehet valamiféle eredményt felmutatni.

Ennek ellenére, az elődök munkásságát, eredményeit felhasználva, de alapvetően az utóbbi másfél évtized régészeti kutatásainak köszönhetően ma már nagyságrendekkel többet tudunk a Csíki-medence 11–16. századi történetéről. A területre és a korszakra vonatkozó tudásunk lényegesen megnőtt, hiszen a forrásokban csupán a 14. századtól, és akkortól is csak szórványosan említett medencének az új ásatások nyomán ma már meglehetősen hitelesen körvonalazható a középkori településtörténete, ideértve a legkorábbi középkori települési

1 Gáll Erwin: A 12. századi magyar királyság és a Csíki-medence. In *Székelyföld*, XX. évf. (2016), 4. szám. 126–134.; Botár István: Fejetlen lovas a Limes Fenyédiensis mentén. In *Székelyföld*, XX. évf. (2016), 7. szám. 102–112. Gáll Erwin: A 12. századi magyar királyság és a Csíki-medence. (II. rész) In *Székelyföld*, XX. évf. (2016), 4. szám. 73–94., ill. ennek a cikknek kissé kibővített változata Gáll Erwin – Nyárádi Zsolt: 'Drang Nach Osten': Terjeszkedés kelet felé. A 12. századi Magyar Királyság és a Csíki-medence kérdése. In *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. 2016. 717–736. Jelen írással a magam részéről ezt a párbeszédet lezártam tekintem.

nyomokat, az egyházi berendezkedés kezdeteit és fejlődését, a falu- és templomhálózat kialakulását, a várak és udvarházak kérdését vagy a történeti környezet alakulását. A különbségeket, a fejlődést jól jellemzi, hogy míg az ezredfordulón a szórványértékű, dokumentálatlan terepbejárásokból származó leletanyag mellett csupán egyetlen településásatás ('50. évekből...) és egyetlen templomásatás eredményeit lehetett felhasználni, azóta már tucatnyi templomban és kápolnában folytak kutatások, és többfelé zajlottak olyan kisebb-nagyobb leletmentések, megelőző feltárások, amelyek nyomán telepjelenségek sora került napvilágra.

Az előkerült leletanyag, történelemmé gyúrható adatmennyiség már elérte azon kutatók ingerküszöbét is, akik érdektelennek tartották, és nem, vagy csak felületesen foglalkoztak a Csíki-medence középkori régészetiével, történetével.

Ennek az újabb keletű érdeklődésnek a jelei Gáll Erwin Csík Árpád-korával kapcsolatos cikkei is, melyekben elég határozottan foglalt elutasító álláspontot jelen sorok szerzőjével szemben abban a kérdésben, hogy betagozódott-e a Csíki-medence a 12. században a Magyar Királyságba, vagy sem (l. a cikk végén összeállított táblázatot is), másként fogalmazva: mikorra keltezhető az itteni középkori település és egyházi szervezet kialakulása. Míg magam telepásatások, számos templom megkutatása, terepbejárások, régészeti leletek és a történeti helynévanyag feldolgozása nyomán másfél évtizede vallom, hogy ezek a történeti események a 12. században már Csíkban is lezajlottak, vagy legalábbis folyamatban voltak, Gáll Erwin több megfontolása miatt sem tartja nézetemet elfogadhatónak, s csak későbbi, 13. századi megtelepedéssel és templomokkal, temetőkkal számol. Markáns véleménye kissé meglepő egy olyan kollégától, aki soha nem ástott Székelyföldön se települést, se templomot (sőt, ismereteim szerint másutt se nagyon vezetett önállóan ásatást). Ezzel egyidőben elég határozottan nyilatkozott arról is, hogy módszereim ósdiak, történelemszemléletem nacionalista, és az aktuális nyugati kánonok szerint meghaladott (lenne).

Gáll Erwin legfontosabb érvei a csíki 12. századi megtelepedés és egyházi szervezet, illetve az ezekhez szorosan kapcsolódó világi szervezet, vármegyei berendezkedés létének cáfolatára a csíksomlyói egyik S-végű hajkarikás sír vitatott időrendje, és általában a korszak kerá-

miájának szerinte tág keltezési lehetőségei. Érvelésének következő fontos eleme az állítólagos kései, 13. századi megtelepedés és világi-egyházi szervezettség bizonyítékaként a korabeli, 12. századi pénzveretek és viseleti elemek hiánya a csiki templom körüli temetők leletanyagából. A bukaresti kolléga kritikai észrevételeit annál is inkább érdemes komolyan venni, mert az utóbbi években a budapesti, székelyföldi ügyek kiemelkedő kutatójaként ismert Benkő Elek is hasonlókat fogalmazott meg, amint erre Gáll Erwin előszeretettel utal.

Mindeközben azt is számon kérte, hogy a csiki középkori anyagi kultúra párhuzamait miért nyugaton, a Magyar Királyság törzsterületén, és miért nem a Keleti-Kárpátokon túli területeken kerestem. Ilyesfajta, történetileg indokolhatatlan megközelítések a rendszerváltás előtt voltak elvártak, amikor az erdélyi leletanyag kapcsolódási pontjait bárhol szabad volt felkutatni és megtalálni, csak éppen a Magyar Királyságban nem. Ennek a szemléletnek napjainkig továbbélő jele, hogy a hazai kollégák elég jelentős része az Árpád-kori cserépbográcsok miatt hajlandó inkább besenyőkkel megtölteni Erdély belterületét, semmint a legkézenfekvőbb megoldást választani. Úgy tűnik, a közismert viccet parafrázálva, hogy továbbra is voltak/vannak világos és sötétkéék etnikumok a történelemben, esetünkben az idejekorán eltűnt besenyők, illetve a közelmúltban gyakorlatilag teljesen elvándorolt szászok ülhetnek elől. Az ő tárgyi hagyatékuk régészetileg jól megfogható, míg mások, a magyarok kötelezően beolvasztandók egy közép-kelet-európai masszába. E megközelítés szerint az írott adatok és helynevek használata, összevetése ugyanakkor kerülendő, mert könnyen a vegyes érvelés vádját, vagy valamely -ista (nacional-, etnic-, evolucion-, stb.) jelzót kaphat nyakába az óvatlan kutató.

A magyar világi és egyházi berendezkedés 12. századi csiki jelenlétének legfontosabb ellenérve tehát Gáll Erwin szerint a gömbös fejű hajtúk és a 12. századi pénzveretek itteni teljes hiánya. Igaz, az elmélet megalkotásakor az nem zavarta a kollégát, hogy ezzel a módszerrel (saját térképe alapján is!) Szászföld jelentős része, a Maros középső folyása, illetve a Mezőség se nagyon tartozhatott volna a korabeli Magyar Királysághoz. Ezek a lelettípusok ugyanis ott is hiányoznak... Én sikertelenül próbáltam azzal érvelni, hogy az ilyesféle térképezős, diagrammos megjelenítés látszólag tudományosan hat ugyan, de a különböző területek lényegesen eltérő kutatottsága miatt statisztikai-

lag, történetileg, módszertanilag elhibázott, téves. Arra sem kaptam választ, hogy azok az edény- és díszítéstípusok, amelyek Erdély más területein 11–12. századiak, miért kellene a Csíki-medencében későbbiek, 13–14. századiak legyenek? Az Olt felső folyása mentén ugyanis rendre kerülnek elő ilyen díszítésű edénytöredékek...

Állítólag a kettőnk véleménye közötti alapvető eltérés abban rejlik, hogy „régészeti forrás elsősorban nem történeti események, folyamatok rekonstruálására alkalmas [ez lennék én], hanem társadalmi jelenségek, evolúciók, gazdasági összefonódások, kultúrtranszferek, közösségek közötti kapcsolatok, hatalmi hálózatok lenyomatát nyújthatja [ez lenne G. E.]” Én ugyan azt gondolnám, hogy társadalmi jelenségek, és közösségi, gazdasági kapcsolatok, stb. vizsgálata is maga a történelem, de nem kell nekem mindent érteni. És bevallottan nem értem a következő gondolatmenetet sem. A szerző hosszasan, bőséges lábjegyzetekkel kísérve fejtegeti, hogy a korábban „magyar etnikai elemek” régészeti jeleként tekintett tárgytypusok (csatok, nyílscúcsok, kengyelek) egyike sem csak „magyar”, hanem nagyon széles földrajzi elterjedéssel bíró lelettípusok, így etnikai meghatározásra alkalmatlannak. Az elmélet tárgyi háttérét természetesen nem lehet vitatni. Egyetlen tárgytypus sem köthető kizárólagosan csak egy régióhoz, csak egy néphez, korhoz. Azzal szemben viszont erős fenntartásaim vannak, hogy az anyagi kultúra *összessége* semmiféle történeti és igen, „etnikai” tanulsággal ne bírna. Lehet, hogy Árpád-kori váraink, házaink, viseletünk, edénművességünk, temetkezési rítusaink, anyagi kultúránk számtalan összetevője különböző eredetű, vagy szélesebb elterjedésű, de ebben az összetételben mégiscsak a korabeli Magyar Királyság lakóira jellemző!

Abban se nagyon fogunk egyetérteni, hogy az anyagi kultúra régészetiileg megragadható szeptének mennyiségileg túlnyomó részét kitevő edénművesség mire és miként használható. Gáll Erwin szerint a körömbenyomásos, hullámvonalköteges, rádlis mintával díszített edénytöredékek egy általános közép-kelet-európai civilizációs szint termékei, ugyanakkor hasonló díszítésű töredékek (hullámvonalköteg) a késő népvándorlás kortól kimutathatók, illetve egyes díszítések (rádlis vagy fogaskerekes sorminták) a későbbiekben is előfordulnak. Ez így külön-külön valóban igaz lehet, de ezen díszítések, formák (mint például a bogrács és a bordás nyakú edény) és készítési technikák

együttesen (!) igenis jellemzik a Kárpát-medence Árpád-kori edényművességét. Valóban vannak közös elemek a korábbi és későbbi korok edényművességével, közelebbi-távolabbi régiókkal, de például a késő népvándorlás korban nemigen van fogaskerekes díszítés, sem körömbenyomás, illetve korongolt cserépbogrács, míg a későbbi századokban nem fordul elő kézikorongolt edényeken hullámvonalköteg, fésűs bebökődés vagy fogaskerekes dísz (még az általa idézett kolozsvári együttesben sem, ott ugyanis gyorskorongolt, teljesen más jellegű edényeken fordul elő ilyen dísz). Aki ásott már telepnyomokat, illetve saját kezűleg dolgozott fel, fogott-rajzolt különböző korú leletegyütteseket, annak ez nem újdonság. Szakmai körökben ezért nem merült fel eddig, hogy a régió edényművészete a 8–14. század között keltezhetetlen lenne, és valószínűleg ezt maga Gáll sem gondolta/-ja komolyan.

A következő gondolatmenet szintén nagyon tudományosnak tűnik, de ha az idegen kifejezések mögötti tényeket nézzük, akkor bizony téves és így öncélú is egyben. Az újabban sokat idézett gömbös fejű hajtúk kapcsán határozottan úgy nyilatkozik, hogy ezek székelgyűlési megjelenése nem migrációhoz, hanem az akkulturáció jelenségéhez köthető. Ez, ha helyesen fordítom magyarra, azt akarná jelenteni, hogy a térségünkben a 12. században megjelenő gömbfejes hajtúk nem egy új népesség idevándorlása során kerültek ide, hanem egy korábban már itt élő közösségbe átvétellel idekerülő, idegen, nyugati divat jelei. E kapcsán ismételtelen lebuhtam, mint a „kulturális transzfer mérlegelésének lehetőségét” elutasító, vagy fel nem ismerő kutató. A helyes út, Gáll Erwin szerint az lett volna, ha az utóbbi években felfedezett Árpád-kori lelőhelyeket annak a fényében vizsgáltam volna, hogy „vajon e telepek nyomait mindenképpen csak a nyugati irányból történő népességi *migráció* vagy éppen az előbb emlegetett *akkulturáció*, *anyagi kultúra elemeinek átvétele*, vagy éppen a *strukturális integráció* számlájára (is) írhatjuk”, nyilván ez utóbbit részesítve előnyben.

A nyakatekert, tudálékoskodó fejtegetésnek azonban éppen csak az alapozása gyengécske. Nincs ugyanis Székelyföldön olyan 10–11. századi, markánsan megfogható régészeti leletanyag, amely alapján fel kellene vetni azt, hogy az itt élő közösségek „akkulturálódnának” a 12. században. Esetenként korábbi keltezését felvető leletek még csak-csak előfordulnak (Csíkban is kerülnek elő meglepően korainak tűnő, 11. századi leletegyüttesek), de ebben az időszakban – ez alatt a 11.

századot értve –, jelen tudásunk szerint szó sincs (mai ismereteink szerint) egy olyan általánosan megfogható települési horizontról, és főként nem temetőkről (!), amely összevethető lenne a 12. századi lelőhelyek sorával. Azaz az edénművességben megfigyelhető díszítések (rádli, körömbenyomás, stb.), lett légyen azok eredete karoling vagy zulukaffer, olyan régészeti, települési horizonthoz tartoznak, amelynek itt nincs előzménye, azaz ide csak az őket alkalmazó fazekasok/népesség megjelenésével kerülhettek. Igen, migrációval! „Kultúrtranszferről” akkor beszélhetnénk, ha lennének, vagy sorban kerülnének elő olyan 10–11. századi telepnyomok és temetők, amelyek edénművességéből ezek a díszítések hiányoznak, azaz, ha igazolni tudnánk, hogy volt egy kiterjedt településhálózat az ezredfordulón, amelynek lakói a következő századokban élénken érdeklődni kezdtek a nyugati fazekasság legújabb trendjei, illetve viseleti divatja iránt. A temetők és templomok kapcsán ugyanez tapasztalható. Mai ismereteink szerint nincs olyan sírhorizont a korabeli székelgyföldi (templom körüli) temetőkben, vagy máshol, amely megelőzné a későbbi „nyugatosodott”, „akkulturálódott” temetkezéseket. Azok a sírok, amelyben a gömbös fejű hajtúk előfordulnak, mindig az adott temető legelső sírjai közé tartoznak. Magyarán hiányzik az a „korábbi” alapnépesség, amely Gáll Erwin víziójában hajlandó lenne a 12. század folyamán átvenni az új nyugati divatot.

Tetszik, nem tetszik, éppen fordítva áll az ügy: jelenlegi adataink alapján igenis migrációhoz, újonnan beköltöző népességhez köthetők a székelgyföldi legkorábbi középkori sírok, temetők, templomok. Ez pedig aligha független a Magyar Királyság itteni, keleti térnyerésétől (Gáll Erwin stílusában: a centrumot domináló hatalmi struktúrák geopolitikai pozícióinak a keleti periféria irányában radiálisan szétszóró demográfiailag is érzékelhető manifesztációjától).

Történeti szempontból összegezve a dolgokat: a Gáll Erwin által idézett angolszász elméleti szakirodalom és a számtalan hangzatos szakkifejezés ellenére úgy tűnik, hogy a gömbös fejű hajtúkkal (is) jellemezhető népesség az, amely első székelgyföldi templomainkat építi és temetkezik köréje. Izgalmas és nyitott kérdés marad, hogy miként értelmezendők az esetleg korábbra, a 11. századra (is ?!) keltezhető, egyelőre nem túl nagyszámú telepnyomok? Hol vannak a hozzájuk köthető temetkezések? Ennek a megválaszolására egyelőre még kevés

adatunk van ugyan, de ha a továbbiakban nem számonkért külföldi kulturantropológiai szakirodalommal, hanem a helyi leletmentésekkel foglalkozunk, talán belátható időn belül lesznek válaszaink.

A következő módszertani bírálat már elevenbe vág. Vitapartnerem szerint ugyanis a migrációs szemlélet alkalmazása a „kisméretű ásatások, illetve terepbejárásokból származó leletanyag esetében módszertanilag azért kérdéses és veszélyes, mert az értelmezés kereteit az ún. *retrospektív* és a *vegyes érvelés* határozza meg, vagyis nagymértékben a történeti adatokat a régészeti anyaggal próbálja alátámasztani és fordítva, a régészeti anyagot a történeti forrásokkal.” Ez így azonban durva csúsztatás, hiszen erről szó sincs. Történeti forrásokkal eleve nem keltezhettem Árpád-kori leleteket Csíkban (különösen nem 12. századiakat), mert első csíki írott forrásunk 14. századi. Nem is igazán értem, hogy a kollégában ez mi alapján merült fel. A helynevek kapcsán szintén nem állhat a vád. Egyetlen régészeti lelőhelyet sem kelteztem a helynév alapján, és egyetlen helynevet sem az adott településen talált régészeti leletek alapján! Mikor azonban a két különböző forráscsoport egymástól független belső keltezése egybevágh, akkor természetesen összevethetőnek tartom, ezt hívják interdiszciplináris szemléletnek. Tehát a korai jellegű, egytagú, alanyesetben álló, a 13. század második fele után már nemigen használt, személynévből képzett helynévű településen (pl. Bedecs, Csicsó, Kotormány, Vacsárcsi, Zsögöd, stb.) előkerült Árpád-kori régészeti leletanyagot összetartozónak gondolom a helynevet adó korabeli lakossággal, helyesebben nem zárom ki az összefüggés lehetőségét. Igen valószínű, hogy a korai leletekkel jellemezhető népesség adta a korai jellegű helynevet, és nem utólag, valamikor a 14. században vagy utána kezdték így hívni a falvakat, amikor már senki nem tudta, hogy mit jelentenek ezek a nevek...

A későbbi írott források és helynevek „retrospektív” használatáról, a „historizálásról” természetesen lemondhatunk, de ezt már megtették korábban, az elmúlt század ’50-es éveitől kezdődően. Akkoriban a szovjet ideológiához és a román nacionalizmushoz igazodva tökéletesen alkalmazták azt a máig túlélő módszert, hogy a nyilvánvaló történeti összefüggések ellenére is csak a „Bijelo-Brdo-kultúráról” beszéltek a Kárpát-medence kapcsán, így jótékony homályban maradhatott, hogy ez a Magyar Királyság (amúgy nyilván vegyes etnikumú!) lakóinak anyagi kultúráját fedi. Engedtessek meg nekem annyi „nacionalizmus”,

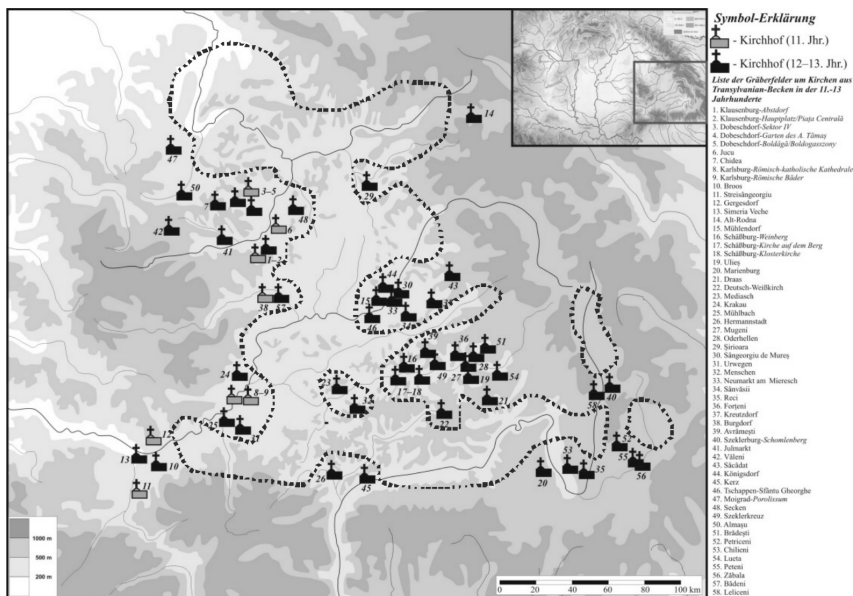
hogy a Rákos-patak menti Árpád-kori lelőhelyek lakóiban magyarokat lássak. Értem én, hogy ez így valamilyen -ista, nem trendi és tudománytalan, de engem (Gáll kollégától eltérően?) nem szorít ebbe az irányba senki és semmi.

Az etnicitástól való félelem olykor a legkézenfekvőbb összefüggések elutasítását is magával vonja. Az erdélyi régészetben újabban vita bontakozott ki arról, hogy az úgynevezett múmia alakú sírgödrök a szász lakossághoz köthetők-e, avagy, miként Gáll Erwin is véli, csupán egy Európa-szerte általánosan elterjedt, a temetkezési szokásokban megnyilvánuló „akkulturáció” számlájára írandó. Aligha lenne helyes, ha minden egyes múmia alakú sírgödörben csak és kizárólag „szász” elhunytat azonosítanánk, az azonban mégiscsak nyilvánvaló, a szokás európai elterjedésétől függetlenül, hogy az ilyen sírok aránytalanul nagy része sűrűsödik a történeti Szászföld területén. Így vagy úgy, ez a temetkezési szokás aligha függetleníthető a nyugatról bevándorolt („szász”) közösségektől és azok kapcsolatrendszerétől, hiszen ellenkező esetben a korabeli Magyarország egyéb területein is hasonló arányban, mennyiségben, és nem csak elszórtan kellene ilyen sírokat találni.

Ugyanez a tárgyakhoz mereven ragaszkodó, a természetes összefüggéseket elutasító gondolkodásmód kíséri a szöveg további részeit is. Gáll Erwin a Magyar Királyság székellyföldi, esetünkben csiki jelenlétének jeleként, igazolásaként csakis a temetőket és a templomokat hajlandó számba venni. A várak, a települések, illetve ezek leletei, nevezetesen a kerámia, nem tarthatnak az elfogadott ismérvek közé. A temetőben eltemetettek e logika mentén nyilván a templomokban laktak és csak temetkezni jártak ki. Ételeiket nem a településeken feltárható házakban, kemencékben készítették és nem a lelőhelyeken gyűjthető edényekből fogyasztották. Érteni vélem, hogy Gáll mire akar kilyukadni a „hatalmi struktúrák adminisztrációjával”, de én ennél földhözragadtabb vagyok: ha van település, lesz temető, majd lesz templom, és épül vár is. Ezek mind hagynak régészeti nyomot maguk után, gyakran helynevet is. Így kerek, életszerű az egész. Lehet, hogy a (11–)12. századi bedecsiak, csobotiak, vacsárcsiak meglehetősen tudománytalan hozzáállással vegyes érveléssel alakították a históriát, de valószínű, hogy megtelepedésük után falvaiknak, környezetüknek nevet adtak, a korabeli edényművesség termékei közé tartozó edényeiket használták, templomot emeltek, meghaltak, temetkeztek. Mindezt

aligha a vármegyét vezető ispán és a gyulafehérvári püspök vagy főesperesük tudta nélkül, valahol a Magyar Királyságnak – Gáll Erwin szerint – a Hargitánál megálló határvidékén túl elterülő senkiföldjén.

Erre a hajtús, pénzes kitételre Gállnak azért volt szüksége, mert ha csak pénzeletekhez és gömbös fejű hajtúkhöz ragaszkodnánk, akkor Csík valóban nem szerepelhetne (legalábbis tavaly nyárig) az ilyen leleteket összegző térképen, és így a Magyar Királyság területén sem. Én ugyan nem vagyok részvényes a 12. századi Magyar Királyságban, így számomra teljesen közömbös, hogy mikor ért ide a világi és egyházi adminisztráció, azaz érvekkel meggyőzhető vagyok. Már ha vannak érvek. A nem hiszem ehhez kevés. Ahogy szintén nem komolyan vehető érv Gáll Erwin újabb térképe sem, amelyen szerinte az erdélyi, 11–13. századi templomok körüli temetők szerepelnének.

11–13. századi templom körüli temetők Erdélyben
 (Gáll Erwin 2016. 82/1. kép nyomán)

A térképre általam húzott szaggatott vonallal kerített területeken nem igazolt régészeti módszerekkel 12–13. századi egyházak, temetők

léte, ezért Gáll Erwin gondolatmenete szerint, egyházi és világi hovatarozásuk bizonytalan (vagy esetleg pogányok, eretnekek éltek itt, netán lakatlanok voltak?).

Ez a térkép, miként az előző (a hajtús), csak kutatástörténeti helyzetkép illusztrációjaként alkalmazható, csakis azt mutatja meg, hogy hol folyt olyan templom körüli ásatás, ahol Árpád-kori leletanyag került elő (véltetően ez esetben is hajkarikákra, hajtúkre és pénzekre alapozott). Ez a térkép az égvilágon semmit nem mond a korai leletekkel rendelkező templom körüli temetők valós számáról, elterjedéséről, az Árpád-kori erdélyi templomhálózatról, hiszen hatalmas kiterjedésű, jól dokumentáltan lakott, így nyilvánvalóan templomokkal is bőven ellátott régiók hiányoznak róla. Aligha hiheti valaki komolyan (sajnos a jelek szerint mégis, ami döbbenetes), hogy az Olt mente, Szászföld jelentős részén, a Kis-Küküllő mentén, illetve a Küküllők alsó folyása, a Maros középső szakaszán, a Mezőségben ne álltak volna templomok az Árpád-kor derekán, végén. A cél világos: Csíkot kihúzni a listáról, vagy jelentőségét minimalizálni; csakhoggy ezzel a módszerrel Erdély jelentős része is megy a levesbe. És most tekintsünk el attól, hogy a három feltüntetett háromszéki lelőhely egyikén sem igazolható a 11–13. századi templom körüli temető kitétel. Petőfalván és Zabolán csak gyanított, de nem bizonyított korabeli templom léte, míg Kézdi-kőváron semmiféle korhatározó lelet nem igazít el a tekintetben, hogy a sírok, illetve a templom mikoraiak lennének (ettől függetlenül természetesen lehetnek 12–13. századiak is, csak akkor az összes hasonló, csíki korai templomrészletnek is szerepelnie kellene a térképen...).

Itt azonban már súlyosabb dologról van szó. Gáll Erwin térképe, illetve ez a téves vélemény több alkalommal, több nyelven került általa közlésre, így Gáll felfogása kerül a romániai és európai kollégák és a téma iránt érdeklődő laikusok szeme elé, ami szándékosan, vagy sem: történelemhamisítás a javából. Lehet, hogy az angolszász módszertanos kollégák felszisszenek a vegyes érveléstől, de ha figyelembe vesszük a 14. század elején, a pápai tizedjegyzékben rögzített erdélyi plébánia-templomok, Hegyi Géza, a téma legavatottabb kutatója által javasolt összesített, 650 körülire becsült számát, akkor ez a térkép a teljes mennyiség töredékét sem mutatja be (kevesebb, mint 9%)! A 14. században először említett templomok lehetséges Árpád-kori előzményeiről összesített adattal ugyan nem rendelkezünk, de a pápai

tizedjegyzék biztosan nem az éppen épülőfélben lévő egyházak listája volt, hanem egy már jóval régebb létrejött plébániahálózatról készült pillanatfelvétel. E vonatkozásban a régészeti adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a templomok jelentős többsége már állt legkésőbb a 13. század folyamán. Csíknál maradvá: a pápai tizedjegyzék 17 templomot említ, ezek legalább egy jelentős része, ha nem mindegyike, állhatott a (12-)13. században, hiszen a kutatott templomok mindegyikénél azonosítottunk gótikánál korábbi építési periódusokat, esetenként többet is. A térkép tehát csak egy teljesen esetlegesen kialakult régészeti kutatási helyzet tükörképe, és tökéletesen semmitmondó, helyesebben: ormótlan hamisítás a 11-13. századi erdélyi templom körüli temetők valós számáról, elterjedéséről. A középkori településtörténet rekonstrukciója több forráscsoport, több tudományág együttes használatát követeli meg, több mint a mások által kiásott leletek, alaprajzok térképezgetése.

Pár mondatban a korabeli várak településtörténeti jelentőségéről: a várak, várhálózat létrejöttének alapfeltétele, hogy a közvetlen környéken települések sokasága álljon, amely felépíti a várat, majd ellátja a vár urát, védőit. Azaz a C14-es eljárással a 11-12. századra keltezett rikai várak, illetve a 12. századi pénzzel keltezett Bâta Doamnei-i vár, önmagukban is kiterjedt településhálózaton alapuló központi hatalmat, adminisztrációt feltételeznek környezetükben, amely már a Kárpátok túloldalára is átnyúlt. Így a Moldvába igyekvő Beszterce folyó melletti, előretolt helyőrség jellegű vár legközelebbi, lakható háttországi régiója a Gyergyói-medence sem lehetett lakatlan a vár használatának korában. Csak idő és szerencse kérdése, hogy mikor kerülnek elő ott is 12. századi leletek (bár most, hogy ottani kollégánknak sajnos beletörtött a bicskája a helyi viszonyokba, jóval kisebb az esélye). A 13. század végén épített gyergyószentmiklósi Both vára sem épülhetett volna fel egy korábbi településhálózat nélkül. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a székelyföldi várak határvédelmi szerepét az elmúlt évtizedekben egyértelműen elutasította a kutatás. A Székelyföldön található várak túlnyomó többsége olyan eldugott, a településektől és az útvonalaktól távol eső objektum, amelyeknek alapvető feladata nem a külső betörések megakadályozása, hanem a vár tulajdonosának, javainak védelme volt.

Gáll Erwin előszeretettel érvel az Avar Kaganátus és a honfoglalók vélt vagy valós kapcsolatával a Római Birodalom fennmaradt nyomaival (utak, romok), illetve ezeknek az Árpád-kori vármegyrendszerre gyakorolt állítólagos közvetett hatásával. Tudomásom szerint a római megszállás alapvető célja a nyersanyagforrások, az arany- és sóbányák megszerzése volt, akárcsak a későbbi avaroké és honfoglalóké. Hogy ennek mi köze lehet Székelyföld Árpád-kori történetéhez és/vagy a Magyar Királyság keleti kiterjedéséhez, számomra továbbra is homályos maradt, de legyen ez az én saram. Amennyiben azonban a különböző korú, jellegű megtelepedések, birodalmak kiterjedése között ennyire szoros összefüggés lenne (ez nem vegyes érvelés?!), akkor Gáll következtetése a honfoglaló és avar leleteket nélkülöző Székelyföld szinte teljes egészére érvényes kellene legyen, hiszen az avar és honfoglaló leletek nem csak Csíkból hiányoznak, hanem egész Székelyföldről is... Itt megint sikerült egy olyan gondolatmenetet kialakítani, ami nem a kívánt célt igazolja. A hosszas okfejtés azonban azzal a meglepő konklúzióval zárul, hogy Gáll végső soron mégiscsak elfogadja azt, hogy III. Béla idejére Csíkban is kialakult a világi és egyházi adminisztráció. Akkor miért e küzdelem? Két évtizedért? Négyért? Vagy másról van szó?

Elég beszédes elszólása, hogy egy tavalyi csíkszentmiklósi ásatásomról szóló újsághírt, amelyben eddigi álláspontomat ismételttem meg „a manipuláció tipikus példajaként” értékeli. Gáll Erwin szerint nem természetes tehát, ha a 21. században egy régész saját véleményét mondja el az ásatására kilátogató újságírónak. Legközelebb talán majd előzetesen egyeztetek (vele, mással?) arról, hogy saját munkámról nyilatkozhatom-e egyáltalán, és kinek a véleményét tolmácsolva tehetem ezt meg.

Lássuk, miről van szó! A csíkszentmiklósi templom mellett 2016-ban folyt egy kis léptékű megelőző feltárás. Ennek során a hajó utólagos (!) gótikus támpillére alatt (!) egy olyan vázat találtunk, amelyet a támpillérnél korábbi hajófal is vágott, azaz a sír a hajófalnál is korábbi. A váz feje mellett olyan lemezgömbös hajtúk töredékei kerültek elő (összesen négy darab hajtú maradványai), amelyeknek a Gáll Erwin felfogása szerint nem szabadna Csíkban előfordulniuk. Az udvariatlan hajtúk azonban itt vannak, ám a kolléga nem engedhetett korábbi álláspontjából. Gáll szerint a csíkszentmiklósi hajtú nem lehet 12.

századi, mert „ezeket minden esetben a temetőkből előkerülő pénzérmék révén keltezték a 11. század végétől a 13. század elejéig”. Értem. Csíkban tehát a 11. század vége és a 13. század eleje között nem lehet a 12. század.

A keltezést azonban független természettudományos vizsgálat is megerősítette: a hajtúkkal eltemetett vázból származó csontmintát a debreceni ATOMKI laboratórium 1039–1213 közötti időszakra tette, azaz még korábbi, 11. század végi keltezés sem kizárható teljesen.² Talán szólni kéne nekik is, hogy ne manipulálják a közvéleményt. Gáll vélhetően félreolvasta a tudósítást, hiszen a hajtúk nem az általa szintén a tatárjárás körültre keltezett brakteátával (egyoldalú pénzveret) eltemetett váz mellől származnak. A töredékes veret a déli gótikus támpillér alatti sír koponyájának szájából került elő. Ugyanakkor a jelzett brakteáta típust nem lehet egyértelműen csak IV. Bélához kötni, miként Gáll teszi, ugyanis az éremhatározók III. és IV. Béla közötti korszakra valószínűsítik ezek készítését. Aligha véletlen, hogy a brakteátás vázat a C14-es elemzés 1151–1260 közé keltezte.

És ha már manipulálás. Gáll Erwin véleménye alátámasztása érdekében egy újabb diagramot csatolt, amelyen a kelet-erdélyi sírobolusok földrajzi mennyiségi eloszlását kívánta érzékeltetni. Az összesítés lényege, hogy Csík ezen a diagramon (is) szégyenpadra kerül, mert egyetlen éremmel sem szerepel. Elsőre látványos érv, a gyanútlan laikusokat bizonyára le is hengerli a „tudományos” bemutató. Csak-hogy. Legyen itt első körben elég visszautalni az előző térkép tanulságaira. Egy kissé adatgazdagabb diagramon nemcsak Csík szerepelne 0 értékkel, hanem sok más olyan nyugatabbi régió is, amelyek egész biztosan lakottak voltak a 12. században, csak területükön nem tártak fel korabeli, pénzmellékletes temetőket. Másrészt: ha az obulusok mennyisége egy adott régió Árpád-kori szervezettségének fokmérője, akkor miként lehetséges, hogy a központi, bizonyosan korán és mind közt a legalaposabban „megszervezett” Maros-szék utolsó előttiként kullog négy obulussal, míg Segesvár környéke tízszeres értéket produkál, nem beszélve a periférikus Háromszék azonos nagyságrendű korabeli pénzmennyiségével? Nincs itt valami ellentmondás? Ugyanak-

² A 2016. évi C14 elemzéseket Hargita Megye Tanácsának régészeti programja segítségével végeztük el.

kor a magas háromszéki érték két olyan temető sírobolusaiból adódik, amelyek esetében csak gyanított-remélt, de nem igazolt a templom léte.

Nem gondoltam volna, hogy ezt ismételnem kell: az egyes leletek előfordulása, gyakorisága elsősorban az adott terület kutatottságával és nem (föltétlenül) a vidék történetével van összefüggésben. Az egyes lelettípusok gyakorisága alapján végzett földrajzi összehasonlítás csak akkor hordozhatja valós történeti rekonstrukció lehetőségét, ha közel azonos kutatottságú területeket hasonlítunk össze. Ellenkező esetben csupán az éppen aktuális kutatástörténeti helyzet esettanulmányának illusztrációja lehet. Ha tíz-tizenöt évvel korábban készül ez a diagram, akkor Segesvár és Udvarhely környéke (a keresztúrszéki Szentábrahámot leszámítva) is 0 (nulla, zérus) értékkel szerepelne. Nem kell ahhoz régész diploma, hogy belássuk a módszer tökéletes alkalmatlanságát.

Ettől függetlenül a laikus érdeklődő, de bizonyára sok szakmabeli is értetlenül áll az előtt a jelenség előtt, hogy amíg az Udvarhely környéki templom körüli ásatások során mégiscsak kerül elő egy-két hajtű, hajkarika, újabban Árpád-kori pénz is, ez miért nem mondható el a csíki ásatások esetében. A különbség oka ez esetben sem a két régió eltérő történeti hátterével magyarázható, miként azt Gáll Erwin (és újabban székelyudvarhelyi szerzőtársa, Nyárádi Zsolt) értelmezte, hanem a templomok eltérő kora újkori, jelenkori sorsával, használatával. A csíki templomok az Árpád-kor óta folyamatosan használatban vannak, és köréjük sokszor napjainkig temetkeznek egyre nagyobb sűrűségben és egyre mélyebbre ásott sírokkal. Ugyanakkor a korai leleteket produkáló Udvarhely-széki egyházak mindegyike (Fenyéd, Márafalva, Lövete, Patakfalva), felhagyott romtemplom (!), amelyek köré a 16–17. századot követően már nem nagyon temetkeztek, a temetőket nem bolygatták új mély sírokkal, így tehát ezek környezetében összehasonlíthatatlanul nagyobb arányban maradhettek meg a legkorábbi sírok. Ennek a lényeges különbségnek a felismerése a kevés terepi tapasztalattal rendelkező Gálltól ugyan nem várható el, a Gáll-cikk magyarországi változatának udvarhelyi szerzőtársától viszont meglepő, hogy nem vette észre. Annál is inkább, mert Nyárádi maga írt egy kiváló tanulmányt az udvarhelyi temetők újkori használatáról, új temetők nyitásáról. A reformáció miatt Udvarhely-széken kifejezetten gyakorinak tekinthető, hogy a 17. századtól új, a középkori

templomoktól független temetőket nyitottak, azaz a még használatban lévő cintermek is jelentősen „tehermentesülhettek”.

A csíki katolikus templomok közvetlen környezetében az egyre mélyebb és egyre szélesebb újkori sírgödrök jórészt minden korábbi temetkezést eltüntettek. A korábbi temetkezések létére a legtöbb esetben csak a zöld patinájuk alapján egykor mellékletekkel (hajkari-kák, hajtúk, párták, pénzek) ellátott, az újkori sírok által megbolygatott, szórvány koponyatöredékek utalnak. Kivételes esetekben egy-egy későbbi, nem túl mélyre alapozott épületrész „védelmében, árnyékában” (mint például támpillérek, sekrestyék), azok alatt vagy mellett maradhatnak meg korai sírok, de ezek eleve kis száma miatt szenzációszámba megy, ha mégis tartalmaznak mellékletet.

Talán nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy a csíkszentmiklósi korai sír és temető Csík nem egyedüli és legkorábbi ilyen jellegű emléke, bár kétségkívül a legszerencsésebb. Társaik ott kerültek el a többi középkori plébániatemplomok (és falvak!) többsége mellett, csak azokat a későbbi sírok, bolygatások részben vagy egészben eltüntették. Hasonló érintetlen temetőrészletek azonban lappanganak még a csíki templomok körül. Legyen itt elég utalni arra, hogy Darvas Lóránt 2015. évi csíkszentléleki ásatás során szintén talált egy, a korai hajófal által fedett temetkezést, amit a C14-es vizsgálat szintén a 12. század második felére keltezett (1146–1218 közé).

Másrészt a reformáció miatt az udvarhelyi templom körüli temetők használata eleve korlátozottabb, mint a katolikus csíki cintermeké. Engedtessek meg ezt két, tavaly őszi ásatás tanulságaival igazolni. Csíkszentmihályon a déli szentélyfal melletti szelvényünkben a jelenlegi felszíntől -230 cm-en értük el a temetkezésekkel már nem bolygatott altalajt. Az újkori, széles sírgödröket a gótikus szentély alapozásának legalsó kősorától még legalább egy méterrel mélyebbre ásták, így az alapfal alatt csak egy-két csont utalt a korábbi temetkezésekre. Pár héttel később az Udvarhely melletti Felsőboldogfalván, ugyancsak a déli szentélyfal melletti, teljesen azonos elhelyezésű szelvényünkben, a legalsó, legkésőbbi sírok sem érték el a másfél méteres mélységet, és az alapozás alatt, mellett ott húzódtak a bolygatatlan középkori vázak. Ráadásul a boldogfalvi nem egy felhagyott templom, hanem álló, jelenleg is használt istenháza.

Ami azonban pikánsná teszi Gáll Erwinnek a *Székelyföldben* (is) közölt csíki kalandzásait, az egy szintén tavaly megjelent román nyelvű tanulmánya (*Marisia*, XXXIV–XXXV., 73–105.), amelyben a kelet-erdélyi Árpád-kori településtörténetről értekeznek. A tanulmányban számos érdekes megállapítás olvasható. Itt Gáll Erwin kollégám több olyan településtörténeti következtetést is leír, amire magától aligha jöhetett rá, és amelyek forrása egyértelműen a 2013 óta az interneten is elérhető doktori dolgozatom (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/botaristvan/diss.pdf>), de üsse kő: a fővárosiaknak mindent szabad. Én ugyan örültem volna, ha saját eredményeimet én magam tolmácsolhatom a román kollégák felé, de a jelek szerint elkéstem vele. Dolgozatom több következtetését (az alábbi táblázatban, táblázat első oszlopa), formailag többé-kevésbé korrektül (hiszen néhol azért idéz), de etikailag azért kifogásolható módon Gáll közölte. Ebben a 2016 decemberében, a marosvásárhelyi múzeumi évkönyvben megjelent dolgozatában Gáll Erwin ugyanakkor érdekes módon több esetben tökéletesen ellentétes véleményt fogalmaz meg (táblázat harmadik oszlopa), mint a két, *Székelyföldben* és a budapesti Mesterházy-köszöntőkötetben (második oszlop) közölt gondolatok. Nézzük egymás mellé állítva a mondatokat (a román fordításokat én követtem el).

Botár 2013. PhD-dolgozat	Gáll 2016. <i>Marisia</i>	Gáll 2016. <i>Székelyföld</i>
185.: A 12. századi nyomok azt sejtetik, hogy a térségben ekkor már kifejezetten sűrű, a maival összevethető településhálózat jött létre,	Az utóbbi évek kelet- és délkelet-erdélyi kutatásai nyomán kijelenthető, hogy ezen a területen a 12. században települések sűrű hálózatáról beszélhetünk, ami egyértelmű jele annak, hogy ezeket a területeket nemcsak meghódította a Magyar Királyság, hanem saját intézményrendszerébe szervezte őket.	„E sorok szerzője Botár Istvánnal ellentétben mindezt csakis azzal tudja magyarázni, hogy a 12. századból hiányzik a magyar királyi intézmények meghonosítása Csíkban, illetve a Gyergyó-medencében.”

<p>219.: Ez a korabeli viszonyok ismeretében viszont aligha függetleníthető vármegyei keretektől... Csík a források teljes hallgatása ellenére már a 12–13. század folyamán lakott és szervezett, valamely vármegye alá tartozó terület volt</p> <p>294.: a Csíki-medence egyházilag már ekkor [a 12. századról van szó – B. I.] a valamely főesperesség alá tartozó kerület és egyben vármegyei terület</p>	<p>(„Pe baza cercetărilor din ultima perioadă, în Transilvania estică și sud-estică, în secolul al XII-lea, putem vorbi de un sistem de rețea densă a așezărilor, care este semnificativ clar al faptului că teritoriile nu au fost numai cucerite, ci și organizate instituțional de regalitatea maghiară.”)</p>	<p>„A Magyar Királyság világi és egyházi intézményrendszerének 12. századi csíki jelenlétét ismereteink jelen állapotában nem látjuk kimutathatónak – ismételjük! – régészeti szempontból, a rendelkezésre álló régészeti adatok alapján. A fentiek értelmében magunk inkább Benkő Elekkel, s nem Botár Istvánnal egyetértve látjuk a Csíki-medence 12. századi régészetiét.”</p>
<p>226.: Itteni [a kotormányi ereklyetartó keresztről van szó – B. I.] jelenléte egyértelműen arra utal, hogy ebben a kis völgyben már a 13. században olyan népesség élt, amelyhez valamilyen módon eljutott a távolsági kereskedelem e terméke</p>	<p>Mindenesetre nagy valószínűséggel vagy biztonsággal keltezhető a 12. századra a következő települések: ... Kotormány, Csíkszentlélek, Csíkszentkirály, Csíkszentsimon, Csíksomlyó, Vacsárcsi... („În orice caz din secolul XII pot fi datate foarte probabil sau sigur așezările: ... Cotorman, Lelicieni, Sâncrăieni, Sânsimion, Șumuleu, Văcărești...”).</p>	<p>„Általánosságban azon régészeti elemek gyakorlatilag ismeretlenek a Csíki-medencéből, amelyek komplexebb és szervezett településrendszert írnak le, a néhány, de az is kérdéses, 12. századra keltezett leletanyag távolról sem perdöntő.”</p>

<p>268.: Fontos hangsúlyozni... kora Árpád-kori kerámia az egész Csíki-medencében előfordul... így a korabeli településhálózat a teljes medencét egyöntetűen lefedte.</p> <p>145.: a templomhálózat és nyilván vele szoros összefüggésben a településhálózat a 13. századra már a mellékpatakok felső völgyeit is kitöltötte...</p> <p>260.: a falu területén a 12. századra visszanyuló település nyomait sikerült azonosítani [Vacsárcsi kapcsán – B. I.]</p>	<p>Hangsúlyozni kell azt a tényt, hogy ezek közül több település nem a nagy folyók mentén, vagy a majdani központok helyén alakult ki, hanem kis mellékvölgyekben, periférikus, sőt olykor elszigetelt helyeken (... Menaság, Mindszent, Kotormány, Vacsárcsi...) ami arra utalhat, hogy eme településhálózat kialakulása jóval korábban megindulhatott... (Trebuie reliefat și faptul că multe dintre aceste așezări nu apar în văile marilor râuri sau în zona viitoarelor centre de putere, ci în văi laterale, periferice sau chiar în locuri izolate (de ex. ... la Armășeni, Misentea, Cotormani, Văcărești, etc.), ceea ce poate sugera că procesul de construire a rețelei de așezări trebuie să fi început mult mai devreme)</p>	<p>„Mindebből azt a logikus következtetést vonhatjuk le, hogy a Magyar Királyság egyházi és világi adminisztrációja a 11. század végén körülbelül a volt provincia területére terjed ki, amelynek nem volt része a Csíki- és Gyergyói medence. Az adminisztráció megszervezésének kezdeteit éppen ezért nehezen tudjuk elképzelni a 12. század vége előtt e területeken.</p>
---	---	--

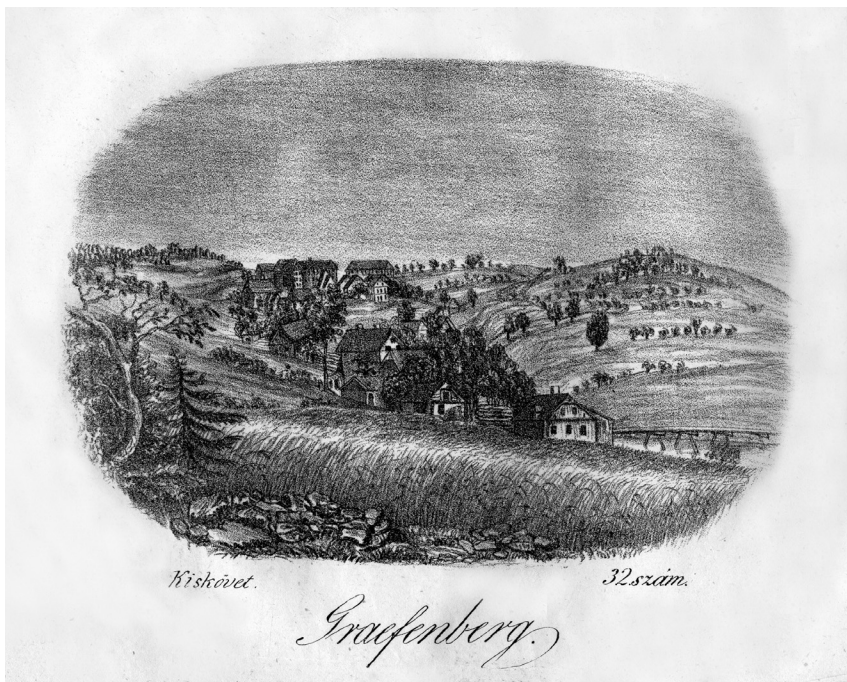
<p>324.: A 12. század végére a várakra alapozott határvédelem már a Keleti-Kárpátokat is túllépte, amire a Bâtca Doamnei-i vár leletei egyértelműen utalnak.</p>	<p>Véleményünk szerint tehát a határvidék már a 11. század végére kitolódott a Keleti-Kárpátokig, figyelembe véve, hogy határvidéki várakat azonosítottak... a tusnádi Vártetőn (Astfel, după pârerea noastră, zona de graniță încă de la sfârșitul secolului al XI-lea era extinsă până la Carpații Orientali, având în vedere că cetăți ai zonelor de graniță au fost identificate la... Băile Tușnad - Vártető)</p>	<p>Ugyanakkor kérdéses a várak megítélésének helyzete is, ezek 12. századi keltezése enyhén szólva is ingatag, vagyis ezek esetében - kutatás hiányában - nem látjuk, melyek azok az elemek, amelyek alapján a 12. század vége felé keltezhetnénk őket.</p>
--	--	---

Erre mondta egy magyarországi kolléga, hogy „nagyon ravasz, így mindenképpen igaza lesz...” Látható, hogy Gáll Erwin ugyanabban az évben megjelent tanulmányaiban azonos történeti, régészeti kérdésekről homlokegyenest ellenkező álláspontokat is képes határozottan képviselni. Jó lenne elütni a dolgot annyival, hogy remélhetőleg komolyan gondolja, mert viccnek túl durva, de mindenképpen hitelteleníti álláspontját(-ait).

Fontos hangsúlyozni, hogy a legújabb, fent idézett független C14-es keltezések a csiki 12. századi temetők és így nyilván a velük szorosan összefüggő templomok használatát, és egyben a korabeli, 12. századi egyházi és világi, vármegyei berendezkedés csiki létét nem bebizonyították, csupán megerősítették. Azoknak ugyanis, akik nem előítéletekből, érzelmekből, hanem a történeti kontextusból és a régészeti leletekből indultak ki, ez eddig sem volt kérdéses.

Kedves tanárom, Bóna István soraival zárom: „Az elméletek, új megoldások megalkotói csak ritkán képesek felülvizsgálni álláspontjukat, hiszen azt legjobb tudásuk szerint, alapos meggyőződéssel és meggyőző erővel alakították ki. Előbb-utóbb azonban a legkézenfekvőbb

megoldás is elszürkül az egyre újabb, hiteles, korabeli tények és adatok világánál. Az utóbbiak nem kis részét éppen a gyakorlatilag végtelen forrásbázissal rendelkező régészet szolgáltatja.” A magam részéről azon leszek, hogy lehetőség szerint továbbra is helyi, hiteles adatot szolgáltatassak történelmünk, számomra hozzáférhető kis szeletéhez. Hogy aztán a tudomány nagybetűs alakjai adatainkat, témáinkat miként hasznosítják és címkézik át, az egyre kevésbé érdekel. Az idézettségi indexen és impaktfaktoron kívül szerencsére sok minden egyéb is van, ami az életet tartalommal és örömmel kitöltheti.

*Kiskövet.**32szám.**Graefenberg.*